

Szabó Márton¹

A politikum fogalma

A politikai valóság *átfogó* azonosítására a politológiában három angol kulcskifejezés terjedt el: a *politics*, a *polity*, valamint a *policy*, vagyis a hatalmi, a szervezeti és a szakágazati politika. Nem problémamentes ezen kifejezések használata, hiszen a politikai valóság *egészét* is a *politics* fogalommal nevezzük meg, sugallva ezzel azt a leszűkített értelmezést, hogy a politika nem más, mint a *hatalom*, tevékenységként felfogva pedig a hatalomra törő egyének és a hatalmon lévők *érdekharca*. Az utóbbi időben azonban a politikai valóság megnevezésére terjedőben van egy új kifejezés: ez a *politikum*. Ma még nem lehet tudni, hogy mi lesz az új fogalom sorsa; általánossá válik-e a használata, vagy csak tudománytörténeti epizód marad-e, de az bizonyos, hogy a kifejezés figyelemre méltóan a változás kifejeződése.

Az egyik változás a közgondolkodáshoz kötődik. Empirikus kutatások nélkül is tudható, hogy a közbeszédben a *politika* (*politics*) kifejezés szinte totálisan negatív tartalommal rendelkezik. Az állampolgárok sűrűn hangoztatják, hogy őket nem érdekli a politika, mert ahol politika van, ott a tisztességes ember által vállalhatatlan, „mocskos” dolgok történnek. A politika pénz- és pozíciószerezésről, hazugságról és manipulációról, mások „kinyírásáról” szól, és semmi másról. De ezt nemcsak az „átlagpolgár” gondolja és mondja, hanem gyakran az értelmiségiek és a politikusok is. Mindez a negatívum ma már rávetül – legalábbis hazánkban – a politológiára, sőt a politológusokra is. Úgy tűnik, hogy ezt helyettesítendő kezd elterjedni a politikum kifejezés, amely mintha lehetőséget adna arra, hogy az állampolgárok közös (nyilvános) valósága és a közösség ügyeinek az intézése mégiscsak vállalható legyen.

A másik változás történeti-társadalmi folyamatokhoz kötődik. A 20. században ugyanis a politikai valóságban radikális változások történtek, amit néhány tudós-kutató a politikum fogalmával igyekezett megragadni és kifejezni. Ennek kezdetei a század elejére nyúlnak vissza, amikor is Carl Schmitt a politika (*die Politik*) fogalmát a politikai (*das Politische*) fogalmával váltotta fel, ami egy jelző

¹ Külső kutató; Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet; professor emeritus. Kapcsolat: szabomarton42@gmail.com.

(*politisch*) új státusba helyezése.² Felfogását azóta is kommentárok sokasága igyekszik értelmezni.³ Egyesek a *das Politische* kifejezést politikumnak fordítják, mások maradnak a szó szerinti magyarításánál.

Ennek következtében a politikai valóság megnevezésére a *politics*, *polity* és a *policy* mellett jelenleg három kulcsfogalom áll a rendelkezésünkre: a *politika* (*politics*), a *politikai* (*political*), illetve a *politikum* (*politicum*). Az alábbi tanulmány kísérlet a politikum jelentésének kibontására, ám ehhez szükségesnek gondolom a politika és a politikai fogalmak értelmezését is, hiszen az új kifejezés ezekhez viszonyítva kapja meg a ma használatos, egyelőre enyhén bizonytalan jelentését. A tanulmány során először rekonstruálom a politika fogalmának definícióit a hazai politológiai egyetemi jegyzetek és kézikönyvek alapján, ami egyben megfelel a politika általánosan használt jelentésének is. Ezt követően vázolom Schmitt *das Politische* fogalmának karakterét, majd rátérek a politikum fogalma kapcsán felmerülő kérdések taglalására. Először a fogalom különböző felbukkanásait vizsgálom, majd mintegy példaként elemzem két kutató, jelesül Rosanvallon és Arendt meglátásait, hiszen ők a politikumra építették a kutatásaikat és a politikai valóságra vonatkozó elképzeléseiket. Végül igyekszem összegezni a kifejtetteket. Tézisem szerint a 20. században alapvetően megváltozott a politika valósága, amely a *politikai* szemlélete alapján átfogóan *politikumként* értelmezhető. Nyelvtanilag kifejezve, a melléknév a politikai, a főnév a politikum, amelyet viszont a melléknév specifikál.

Mi a politika? A fogalom definíciói

Az egyetemi jegyzeteink, tankönyveink és a kézikönyveink szerzői már a munkáik elején igyekeznek tisztázni a politika fogalmát. Ez a definíciós kényszer nem terheli a szakmai tanulmányok és könyvek szerzőit, hiszen ők evidens módon a politikai valóság valamilyen részproblémáját dolgozzák ki, bár a szerzők politika

² Carl Schmitt: A politikai fogalma. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002 [1963]. 5–102.

³ Lásd erről Cs. Kiss Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 241–286; Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004a. 19–143; Szabó Márton (2004): A politikai fogalmának mélyítése: Carl Schmitt partizán-elméletéről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 181–196; Szabó Márton: Politics versus the political: Interpreting 'das Politisch' in Carl Schmitt. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 7. (2006), 12. 27–42.

felfogása implicit előfeltevésként ezekben is jelen van. A definíció a tankönyvekben talán azért is fontos, mert – amint Schmitt írja a *Politikai teológiában*⁴ – a definíciókat jól lehet tanítani és a diákokon számonkérni, valójában függetlenül attól, hogy mi is ezek igazságértéke és gyakorlati használhatósága. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a „forgalomban lévő” hazai tan- és kézikönyvek hogyan és milyen tartalommal definiálják a politika fogalmát.

Gombár Csaba 1983-ban publikált egy akkortájt sokat forgatott könyvet: ez volt a *Politika – címszavakban*, ami valójában egy politikatudományi kislexikon. A „Politika” címszóban Gombár először is hangsúlyozza a politika kifejezés összetettségét; ezt egyébként azóta is minden tankönyvíró megteszi. Azt írja, hogy a politika szóban „négy fogalom húzódik meg”: rendszer, hatalom, vezetés, igazgatás.⁵ Több mint 20 évvel később egy kézikönyvben Gombár ismét írt a politika fogalmáról, S ezt lényegében ugyanígy értelmezte, hangsúlyozva, hogy „a politika helyileg, országosan és nemzetközileg a hatalom tengelyén forog. A hatalom pedig harc a döntések tényleges birtoklásáért.”⁶

Bihari Mihály a társszerzője az úgynevezett „Bihari–Pokol”-nak. Ez a jegyzet először 1992-ben jelent meg, és azóta számtalan átdolgozott kiadása volt. Ez a leginkább használt politológiajegyzet a hazai felsőoktatásban. Ennek egyik, 2011. évi kiadását csak Bihari jegyzi, és e-book formában érhető el. Bihari is kiemeli a politikafogalom összetettségét, amelyben „egymással összekapcsolódó fogalmi elemeket” találunk. Ezek: közösségi létezés, hatalmi tevékenység, érdek-konfliktusok megjelenése, hatalomszerzésre irányulás, elkülönült alrendszer. De az erősen esetleges vonások felsorolása után fontosnak tartja, hogy külön is definiálja a politika úgymond lényegét: „A politika lényegét [...] akként határozhatjuk meg, hogy a politika érdek által meghatározott, célokat követő és akaratlagos tevékenység, amely a hatalom megszerzésére irányul.”⁷ Ugyanez az „alrendszer” felől: „A politikai rendszer központi elemét a hatalmi viszonyok (a hatalmat megtestesítő döntési pozíciók) alkotják.”⁸

Bayer József szerzőségében 1999-ben jelent meg *A politikatudomány alapjai* című egyetemi jegyzet. A politikai fogalom definíciójának nehézségét ő alapvetően a politikai valóság történeti változásában látja. A modern korban, írja, „a politika [kifejezés] két fő jelentésével találkozunk. [...] Az első szerint a politika

⁴ Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Budapest, ELTE ÁJK, 1992 [1922].

⁵ Gombár Csaba: *Politika – címszavakban. Elemi politikai fogalmak értelmezése*. Budapest, ELTE ÁJK, 1983. 129–130.

⁶ Gombár Csaba: Mi a politika? In Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Második kiadás. Budapest, Osiris, 2004. 14.

⁷ Bihari Mihály: *Politológia*. Budapest, Nemzedékek Tudása, 2011.

⁸ Uo.

az, amit a hivatásos politikusok csinálnak.”⁹ „A másik felfogás szerint a politika közügyek optimális eldöntésére irányuló ésszerű tevékenység”, amely „az autonóm polgárok civil társadalmából emelkedik ki, és ennek ellenőrzése alatt és felhatalmazásával kell működnie”.¹⁰ Mindennek tengelyében azonban a hatalom van: végig ez érvényesült az egész európai történelmen át. Ennek megfelelően Bayer is ad egy lényegdefiníciót a politikáról. Azt írja: „a politika az egész közösség számára kötelező erejű döntések meghozatalának folyamata, a hatalmi (döntési) pozíciók elnyeréséért folyó, az érdekek ütközéséből fakadó társadalmi küzdelemmel együtt.”¹¹

Haskó Katalin és Hülvely István *Bevezetés a politikatudományba* című tankönyve is azzal indít, hogy felteszi a „Mi a politika?” kérdést.¹² Erre eddig többféle válasz született – írják – annak függvényében, hogy normatív, empirikus, funkcionalista vagy dialektikus elmélet alapján definiálta valaki a politikát.¹³ A szerzők úgy vélik, hogy „a maga szempontjai alapján mindegyik képes közölni valami fontosat a tárgyról, S így eltéréseik ellenére sem zárják ki egymást”.¹⁴ Van ugyanis egy közös magjuk vagy lényegük: „a politika tengelye a hatalom-érdek reláción helyezkedik el.”¹⁵ Ennek megfelelően „*politikai cselekvésnek* számít minden olyan cselekvés, amely (legalábbis szándéka szerint és potenciálisan) autoratív, azaz a társadalom minden tagjára nézve kötelező döntéseket hoz”.¹⁶

A Gallai Sándor és Török Gábor által szerkesztett *Politika és tudomány* című egyetemi jegyzetet 16 fő szerzői gárda jegyzi. A második fejezetet Láncki András írta, és az *A politika alapfogalmai* címet viseli. Ebben a fejezetben kerül sor a politika fogalmának meghatározására. A szerző nem hagy kétséget afelől, hogy a kifejezést egy objektivista és pozitivista szemlélet alapján értelmezi. Azt írja: „A politikai jelenségek mindig megelőzik a politikai fogalmak kialakulását és használatuk elterjedését. A politika a politikatudományi fogalmak valóság-alapja. Ezért a politikatudomány legfontosabb fogalma a politika, melynek a jelentését akkor érthetjük meg, ha – a valóság teljes tiszteletben tartása mellett – analitikusan felbontjuk a politika fogalmát.”¹⁷ Ennek megfelelően Láncki a politikát a közösségre vonatkozó fogalomnak tekintí, amelyben közösségi célok

⁹ Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág, 1999. 14.

¹⁰ Uo. 15.

¹¹ Uo. 13.

¹² Haskó Katalin – Hülvely István: *Bevezetés a politikatudományba*. Budapest, Villányi Úti Konferenciaközpont, 1996. 5.

¹³ Uo. 7–10.

¹⁴ Uo. 10–11.

¹⁵ Uo. 38.

¹⁶ Uo. 65.

¹⁷ Láncki András: A politika alapfogalmai. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula, 2005. 17.

fogalmazódnak meg, S mindehhez (állami) szervezeti keretek és hatalmi intézmények társulnak. Bár jelzi ezek ellentmondásos természetét és történeti változását, szerinte is a politika lényege, szubsztanciája a *szervezett közhatalmi működés*.

Rövid áttekintésünk jól mutatja, hogy a politika fogalmát a jegyzetek és kézikönyvek szerzői miként értik és hogyan definiálják, ennek következtében hogyan tanítjuk ezt a politológus hallgatóknak, és miként terjesztjük a társadalomban. Ennek van egy sajátos *módja vagy logikája*. Egyrészt a tárgy összetett természete okán a szerzők felsorolják a politika alapvetőnek tartott vonásait, egyben jelzik, hogy ezekhez különböző elméletek kapcsolódhatnak. Másrészt ezt az eljárást nem tekintik a politika lényegét megadó definíciónak, ezért definitíve is megadják a politika szubsztanciális fogalmát, amely definíció a *per genus et differentiam* elvet követi. Vagyis a meghatározandó fajfogalomhoz hozzárendelik a saját legközelebbi nemfogalmat, és megadják azokat a vonásokat, amelyek megkülönböztetik az idesorolható többi fajfogalomtól. Jelen esetben: *A politika olyan célirányos tevékenység, amely érdeket érvényesít, és hatalomra irányul. A politika olyan nyilvános és közös (társadalmi) valóság, amely állami-szervezeti keretek között létezik*. Esetleg a kettő együtt: *A politika szervezett közhatalmi működés*.

Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert minden ilyen definiálás az értelmezendő valóságot *hierarchikus és rögzült* valósággént írja le, amely valóságterületnek vannak érzékelhető felszíni vonásai, és van valami felszín alatti, a történeti változásokon átívelő *változatlan lényege*, ami vagy eszmei, vagy formai természetű, mint ezt egykoron már Platón és Arisztotelész is leírta.¹⁸ A definiálóknak azonban fel sem merül, hogy a politika fogalmát milyen *általános világgép* vagy valóságfelfogás szerint határozzák meg. Evidenciának veszik, hogy ennek egyrészt nincs jelentősége, másrészt ez maga az *egyetlen* lehetséges meghatározási mód, holott nem az. Kérdezném: nekünk itt és most a politikának a valamiből származtatott változatlan, szubsztanciális és „örök lényegét” kellene megtalálnunk, felmutatnunk és átadnunk az új generációknak, és erre tanítani a társadalmat? A politikai valóság ugyanis már csak szegmenseiben ilyenféle, régóta „elmozdult” a politikai és a politikum felé, hazánkban csakúgy, mint Európában.

A politikai fogalma

Carl Schmitt elévülhetetlen tudományos érdeme, hogy már a 20. század második évtizedének végén, a *das Politische* (a politikai) fogalmának bevezetésével elsőként vetett számot azzal, hogy a 20. századra *új politikai valóság* formálódott ki Európában, amelyre megnevezésként már nem használható a politika

¹⁸ Lásd erről Eszes Boldizsár: A definíció. *Szabad Válgatók*, (2007), 4.

(*die Politik*) kifejezés. Ennek sem tartalma, sem elterjedt definiálási módja – főleg ennek szemlélete – nem adekvát az új történelmi helyzettel, amely inadekvációt egyébként a fentebb elemzett jegyzetek szerzői is képviselik mind a mai napig. Schmitt úgy vélte, hogy ezt csak a politikai jelző új státuszba helyezése képes jól megnevezni, mert az új politikai valóság egyrészt kifejezetten *nyitott* és *alakítható* valóság, másrészt létezésében az értelmezésnek és a *nyelvnek* kitüntetett szerepe van. Mondhatni a politikai valóság nincs zártan és készen, mint valami-féle fizikai-biológiai rendszer, amit aztán a fogalom visszatükröz és lefed, mint ezt az imént expressis verbis láthattuk például Lánczi definíciójában.

A *das Politische* által kifejezett schmitti újítást azonban sokan és szisztematikusan félreértik elsősorban annak radikalizmusa miatt. Ennek az a bevett módja, hogy a politikai fogalmát úgy próbálják értelmezni, mintha az még mindig a politika fogalma lenne, csak „újszerűen”. Holott Schmitt nemcsak mást ért politikai valóságon, mint sokan mások ölelte, hanem ennek adekvát fogalmát, a politikait, *más módon* is definiálta. Konkrétabban: Schmitt nem azt állítja, hogy a „politikai politika” szubsztanciája vagy lényege már nem a hatalom, hanem a barát-ellenség megkülönböztetés, sokkal inkább azt, hogy *a politikaiként értett politikai valóságnak nincs végső vagy örök lényege*, mert változó megkülönböztetések, döntések és értelmezések alakítják, természetesen nem önkényesen, és nem bármi módon, hanem adott keretek között és megismerhető szabályok szerint.

Schmitt szerint a politikai valóság alapja és letéteményese a 20. században már nem az államszervezet működése, és nem is az államot működtető szűk – alapvetően származási és kulturális – réteg tevékenysége; azaz nem az államból következik a politika, hanem a politikából az állam. Álláspontjának magvát a *Der Begriff des Politischen* (*A politikai fogalma*) első mondata már világosan kifejezi: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikát.”¹⁹ Azaz felbomlott a politika hagyományos rendszer- és államközpontú valósága, S ez a helyzet új értelmezést kíván mind a politika, mind az állam vonatkozásában.²⁰ Schmitt azonban nem új „időtlen lényegmeghatározásokkal” kísérletezik, hanem a politika esetében „kritériumokat rögzít” – írja saját munkájáról.²¹

A megváltozott politikai valóság jellegzetes vonása, hogy a hatalmilag-államilag rögzült politikai valóságot egy *társadalom-központú* politikai valóság váltja fel, amit kompetitív és demokratikus politikai valóságnak is nevezünk. Itt

¹⁹ Schmitt (2002): i. m. 15.

²⁰ Egy új államelmélet szükségességéről és lehetőségéről lásd Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 9. (2017), 2. 4–48; Cs. Kiss Lajos: Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok a 75 éves Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – PTI – L'Harmattan, 2019. 49–71.

²¹ Schmitt (2002): i. m. 7.

azonban nemcsak arról van szó, hogy az állampolgárok maguk választhatják meg a vezetőiket, hanem arról is, hogy a civil társadalom is politikaalakító tényezővé vált, akár még a háborúk kivitelezésében is, amint ezt a *Theorie des Partisanen* (1963) könyv tanúsítja.²² Ennek következtében felértékelődik az értelmezve cselekvő *homo politicus*, ezzel együtt pedig a politika értelmezett valósága. Mindez feltűnően képlékennyé teszi az új politikai valóságot, amelynek nehéz „egyetlen” lényegét megadni, S aztán az „egészet” rendszerbe foglalni, lehetőleg „hézagmentesen”. „A rendszerek kora elmúlt. Amikor az európai államiság korszaka, háromszáz évvel ezelőtt, felfelé ívelt, pompás gondolatrendszerek keletkeztek. Ma már nem lehet ilyen építményeket alkotni” – írja Schmitt.²³

Akkor vajon hogyan lehet adekváтан gondolkodni és írni a politikai valóságról? Szisztematikusan, rendszerezetten természetesen lehet, és kell is, de egy-egy lényegű komplett rendszerek már nem hozhatók létre. A „hogyanhoz” Schmitt két megközelítést ad: egyrészt a *specifikum* megtalálását, másrészt a *kivétel* alapján történő értelmezést.

Először is a leírandó terület megragadásához ennek *jellegzetességeit vagy specifikumait* kell keresni, nem pedig a változatlan lényegét. Leo Strauss, aki már a megjelenés évében terjedelmes tanulmányban elemezte és kommentálta Schmitt munkáját, azt írta: „Schmitt kifejezetten lemond arról, hogy a politikairól »kimerítő definíciót« adjon. A »politikai lényegére« vonatkozó kérdést eleve a politikai *specifikumára* vonatkozó kérdésként értelmezi.”²⁴ A specifikum megtalálása pedig egy adott *kritérium* szerint történik, ami azt jelenti, hogy az ilyen módon értelmező személy a rivális specifikációs lehetőségek közül kiválasztja azt a *szempontot*, amely alapján az adott dolog érvényesen megragadható. A kritérium nem zárja ki más kritériumok (és specifikációk) lehetőségét, hiszen nézőpont és kritérium *elvileg több* is lehet, lényeg viszont csak *egy* van, a specifikum különböző tulajdonság lehet, a lényeg viszont változatlan szubsztancia.

A kritérium alapján definiáló személy, a lényegkeresővel szemben, felszabadul a politika teológiai szemlélete alól, mert a politikát már nemcsak tárgyában, hanem szemléletmódjában is szekularizálta. *Nem gondolja, hogy a politika jelenségeit égi vagy földi végső és külső okok determinálják, és felfedezésre váró „rejtett törvények” jelölik ki a határait*, és minden visszavezethető benne mondjuk a hatalomra. De nem lehet levezetni az erkölcsből, az esztétikából, a gazdaságból vagy bármely külső tényezőből sem. A kritérium olyan, mint egy reflektor az éjszakában: ennek segítségével az ember új és új területeket világít át, a dolgok új és új arca *világosodik meg* előtte. Ezzel együtt a kritérium expanzív jellegű.

²² Lásd Szabó (2004): i. m.

²³ Schmitt (2002): i. m. 13.

²⁴ Leo Strauss: Anmerkungen zu Carl Schmitts' Der Begriff des Politischen. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 67. (1932), 6. 732–749.

Lehet egyetlen szempont is, az viszont mindenre vonatkozhat, vagyis határtalan, mert nem átfogja és kimeríti a tárgyat, hanem *megérinti*. A *politikaiként* szemlélt politikai valóság egyik következménye, hogy a modern politika határtalannak és az élet egészét átható instanciának mutatkozik, annak minden jó és rossz következményével együtt. Ezért is van az, hogy a „hírhedt” barát-ellenség kritériumot sokan szisztematikusan félreértik. Schmitt maga azt írta könyve 1963-as kiadása előszavában, hogy munkája egy mérhetetlenül összetett új valóság első és óvatos elméleti körülhatárolása kívánt lenni, amiből aztán egyesek, mindenekelőtt a publicisztikában, „primitív közhelyet csináltak, egy úgynevezett barát-ellenség elméletet”.²⁵ A tudományban pedig a kritérium nyelviségét igyekeznek elvitatni, mondván, hogy a politika kapcsán nem a szó és a beszéd a fontos, hanem a realitás, az egzisztenciális súlyú létezés.

Schmitt másik értelmező kategóriája a *kivétel*. Röviden a következőről van szó. Egy dolog mint konkrét egész megismerhető olyan módon is, hogy nem az absztrakt és átfogó lényegét kutatjuk – alapvetően mennyiségi mutatók alapján –, mint ez általában szokásos, hanem azokat a konkrét egyedeit vagy részeit vizsgáljuk meg, amelyek magukban hordozzák az egész sajátosságait. Ezek a specifikus konkrétumok az egészhez képest *kivételek*, másképpen tipikus személyek, események és helyzetek, amelyek úgy egyesek, hogy közben általánosak is. Ez a különőség területe. A schmitti radikális elméletben a kritérium flexibilissé és nyitottá teszi a definiálás módját, a kivételes eset alapján történő értelmezés pedig rámutat az új definiálási mód *kitüntetett konkrétumára*. A kritérium, mert nézőpont, tárgyat tekintve mozog, határokat lép át és határokat épít, a kivételes eset viszont *fókuszál*, specifikus konkrétumokhoz köti a tekintetet, egyben a tárgya lehet érzéki-konkrét cselekedeteknek is. Így aztán a kivételes eset ugyanabban a vonatkozásban egyszerre lehet a résztvevők cselekvésének tárgya, valamint teoretikus magyarázó kategória.

Schmitt szerint a politikai kivételes esete a *háború*, a fegyveres harc, aminek egyben – mert kivételes esemény – értelmező-magyarázó ereje van. Vannak más kivételes helyzetek és események is: ilyen a bűn, a kaosz, az abnormalitás, az irracionalitás vagy a törvénytőlküliség. Vagy pozitív tartalommal: a bátorság, az önfeláldozás, a példamutatás, a döntés. Schmitt egyértelművé teszi, hogy a kivételes – S egyben tipikus – eseteknek nagy az ismeretelméleti terhelhetősége: ennek segítségével új módon lehet elrendezni mindazt, amihez viszonyítva a kivételesség megmutatkozik. Ez esetben az értelmezésnek határozott *iránya* van: az átlagosat a kivétel, a megszokottat a szokatlan, az általánosat a tipikus segítségével értelmezi. Mint a *Politikai teológiában* írja: „A kivétel fontosabb lehet, mint a szabály, és ennek oka [...], hogy egy komoly megfontolás mélyebbre hatol,

²⁵ Schmitt (2002): i. m. 12.

mint egy pusztá általánosítás, amely önmagát ismétli. A kivétel érdekesebb, mint a mindennapi esetek. A normális semmit, míg a kivétel mindent bizonyít, és nemcsak megerősíti a szabályt, hanem a szabály léte maga is a kivételből táplálkozik.”²⁶

A politikum felbukkanása

A terjedőben lévő „politikum” kifejezés használata három területen figyelhető meg, amint ezt a bevezetésben is jeleztem. (1) Az egyik a politikai *közbeszéd*. Itt a beszélők nem értenek rajta mást, mint amit a politikán általában érteni szoktunk, vagyis úgy tűnik, hogy különösebb megfontolás nélkül a *politika szinonimájaként* használják a politikumot. Ami többletet mégis kifejez a szó, sőt annak egyre sűrűbb felbukkanása, az nem más, mint az a tény, hogy a kifejezést használó személy a politikához való új viszonyát kívánja kifejezni a politikummal, mégpedig *pozitív* értelemben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a politikum kifejezéshez nem tapad eleve negatív jelentés és elutasító érzelm, mint a politika szóhoz, lévén, hogy viszonylag új és ezért „ártatlan” kifejezésről van szó, még ha az kissé mesterkéltnek tűnik is. A politika helyett politikumot mondó személy egyszerűen azt fejezi ki, hogy őt igenis érdekli a politika, ő ezt fontosnak tartja, de nem a politika sok hozzáértett negatív vonása értelmében. Ehhez jól jön ez a kissé emelkedett kifejezés, amely úgy szól a politikáról, hogy eltávolítja a rátapadt elutasító attitűdöt.

(2) A politikum másik felbukkanása *egy tudományos vitához* kapcsolódik, nevezetesen Carl Schmitt *das Politische* fogalmának „magyarításához”, s itt sokan a schmitti kifejezés helyes magyar nyelvű kifejezését látják a politikum szóban. „A magyar Schmitt-recepcióban – írja Cs. Kiss Lajos, a *Der Begriffe des Politischen* magyar fordítója – mindenekelőtt a *das Politische* fordítása okoz gondot. A téma kutatói két megoldást használnak. Az egyik megoldás szerint a *das Politischét* az esztétikum, a logikum, etikum analógiájára *politikumnak* fordítják, a másik szerint, amely nemcsak alaktani, hanem nyelvtani értelemben is szó szerinti fordítást jelent, *politikainak*.”²⁷ Ebben a kérdésben a magyar tudományosság eléggé megosztott – írja.

Cs. Kiss Lajos hangsúlyozza, amennyiben a *das Politische* kifejezést – amit egyébként Schmitt teoretikus igénnyel vezetett be – nem *politikainak*, hanem *politikumnak* magyarítjuk, akkor – amennyiben következetesen járunk el – műveinek fordítása során más általa használt kifejezést is (k)um *szuffixummal* kellene

²⁶ Schmitt (1992): i. m. 6–7. A fordítást javítottam – Sz. M.

²⁷ Cs. Kiss Lajos: Carl Schmitt magyarul – a fordítás kérdőjelei. In Cs. Kiss Lajos: *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről*. Budapest, Gondolat, 2004b. 417.

használni, ami már-már mókás eredményre vezetne. „Tudomásunk szerint – írja Cs. Kiss – Schmitt egy alkalommal használja az újlatin eredetű »politikum« szót.”²⁸ Ez a tény azt jelzi, hogy Schmitt elköteleződése a *das Politische* fogalma mellett „átgondolt teoretikus döntés eredménye, nem pedig véletlen, egyfajta grammatikai-stilisztikai döntés műve”.²⁹ Ezért is egyet lehet érteni Cs. Kiss-sel, aki szerint az a döntő, hogy „a magyar változat hogyan és milyen mélységben képes visszaadni a fogalommal jelölt [...] tárgyi problémát, illetve hogyan és mennyiben közvetíti azt, amit Schmitt módszertani és elméletkonstrukciós szempontból lényegesnek tartott”.³⁰ Ennek pedig a magyar nyelvben a *politikai* fogalma felel meg.

(3) Harmadsorban a politikum kifejezés felbukkanása és használata a *politikai valóság egészének újragondolási igényét* is jelzi. Jelen írásban jómagam is ezt az álláspontot képviselem, és emellett érvelek. Nyilvánvaló, hogy ez az értelmezés összefügg az előbbivel: egy új és szokatlan szemlélet alapján ugyanis – ezt fejezi ki és hordozza a *politikai* fogalma – az eddigiektől eltérő politikai valóságot tudunk megragadni; ezt fejezi ki a politikum fogalma. Lehet persze valaki úgy a politikum használatának a híve, hogy mellőzi ezt az összefüggést. Tipikusan ilyen az a felfogás, amely a politikumban minden politikai cselekvés új *lényegét* igyekszik fellelni, mint teszi ezt Kende Péter.³¹ Lánczi András pedig, alig érthető módon, Schmitt munkáiban nem radikális újítást lát, hanem ókonzervativizmust: „a »politikai« fogalmának bevezetése kétségbeesett kísérlet a klasszikus politika felfogás megmentésére, ami akkor is igaz, ha ez nem volt Schmitt explicit célja.”³² Különösképpen szerencsétlen a *das Politische* kategóriát közvetlenül levezetni Schmitt ideológiai beállítódásából és politikai ambícióiból. Ennek megfelelően a bellicizmus „megalapozását” látni benne, mint például Mark Lilla tette ezt,³³ vagy az ész egyik trónfosztójaként kiátkozni, mint tette ezt Lukács György.³⁴

Figyelemre méltó viszont, hogy a „politikai politika”, vagyis a politikum értelmezése kapcsán megjelentek azok a munkák is, amelyek a kifejezést nem hatalmi törekvésekből és biográfiai adatokból próbálják magyarázni, hanem egy új társadalmi-politikai korszak megjelenését kísérlik meg az új fogalommal meg-

²⁸ Cs. Kiss (2004b): i. m. 418.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 419.

³¹ Kende Péter: Jegyzet Carl Schmitt egy francia követőjéről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről*. Budapest, Gondolat, 2004. 223–226.

³² Lánczi (2004): i. m. 390.

³³ Mark Lilla: *A zabolátlan értelem. Értelmisségek a politikában*. Ford. Zsélyi Ferenc. Budapest, Európa, 2005 [2001]. 71–108.

³⁴ Lukács György: *Az ész trónfosztása. Az irracionalista filozófia kritikája*. Budapest, Akadémiai, 1954. 507–515.

ragadni. Ilyen Bence György³⁵ és Dinnyei Béla³⁶ egy-egy írása, akik – Schmitt *A politikai fogalma* című tanulmányát állítva vizsgálódásuk középpontjába – egyszerűen a politikai fogalma helyett a politikum fogalmát használják. Különbözőbb magyarázat nélkül ezt tekintik a *das Politische* helyes magyar ekvivalensének. Rekonstrukciójukban mindketten hangsúlyozzák azonban, hogy Schmitt felfogása egy új politikai valóság körvonalazása, de nem elemzik ennek átfogó szemléleti, módszertani sajátosságát. A politikum fogalmának lehetséges elterjedésére utal az a gyakorlat is, amelynek követője különböző elméleti megfontolás nélkül ugyan, de egy *tágan* értelmezett politikai gyakorlat és valóság megnevezésére használja a kifejezést, leginkább alkalmilag. Ilyen például Granasztói György esszéje³⁷ és Bíró András publicisztikája.³⁸

Vannak azonban olyan szerzők is, akik a politika *egész* valóságát a politikai-ból kiinduló politikum hatálya alá helyezik, és ennek megfelelően értelmezik a „politikai politikát”, mégpedig nem egy-egy írás erejéig, és nem is hatalomigazolási szándékkal. Ilyen a francia Pierre Rosanvallon, aki a politikum kifejezésnek *elméletképző* jelentőséget tulajdonítva megkísérli a *politika egész történelmét* a politikum történeteként feldolgozni és megírni. Ilyen továbbá Hannah Arendt is, aki ugyan nem használja a kifejezést, de a felfogása teljességgel megfelel a politikum itt jelzett fogalmának. Emellett a hazai diszkurzív politikatudomány is konvenió az így értett politikum fogalmával.³⁹

Pierre Rosanvallon politikuma

„Én a politikum történetével foglalkozom – nyilatkozta Rosanvallon egy 1995-ben megjelent interjúban –, nem a politika [...] történetével.”⁴⁰ Majd így folytatta: az utóbbit általában egyenlőnek veszik vagy összekeverik „a társadalom- vagy politikatörténettel, a kultúrtörténettel, az erőviszonyok, az ideológiák, a társadalmi

³⁵ Bence György: A politikum sajátossága. In Bence György: *Politikai-filozófiai tanulmányok 1990–2006*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 13–25.

³⁶ Dinnyei Béla: Közelítések a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. (2007), 1. 17–30.

³⁷ Granasztói György: Mi történt itt? A politikum újraalkotása. *Magyar Szemle. Új folyam*, 19. (2010), 9–10.

³⁸ Bíró András: Politika – Politikum. *Élet és Irodalom*, 55. (2016), 19.

³⁹ Lásd Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris, 2016; Kiss Lajos András: *Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. Budapest, L'Harmattan, 2015; Cs. Kiss (2019): i. m.; Horváth–Gyulai (2019): i. m.

⁴⁰ Pierre Rosanvallon: A politikum történetének művelése. Beszélgetés Pierre Rosanvallonnal. Ford. Lakatos Éva. In Pierre Rosanvallon: *Civil társadalom, demokrácia, politikum: történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 2007a [1995]. 9.

gyakorlatok és a kultúrák történetével”.⁴¹ Tudható azonban, hogy miként a politikai fogalma, úgy a politikum fogalma is *szokatlan* kifejezés, amit jól mutat, hogy a kifejezés magyarázatra készítette Rosanvallon magyar fordítóját és recenzensét egyaránt. A fordító csak a schmitti kategória könnyebb kezelhetőségét látta benne, a recenzens pedig igen nehezen érthető kifejezésnek találta.⁴² Nem hiszem azonban, hogy csupán ennyiről van szó.

Rosanvallon ebben az interjúban – és máshol is – elég világosan elmondta, hogy felfogásában mi is lenne a politikum. Fogalmilag kifejezve: „a *politikait* [la politique] főnévként *politikumnak* [le politique] nevezem.”⁴³ Vagyis ha a politikailag értett politika valóságát akarjuk megnevezni, akkor ezt a politikum kifejezéssel tehetjük meg – mondja Rosanvallon. Ezzel nem érvényteleníti Schmitt *das Politische* (a politikai) fogalmát, mert nem azt javasolja, hogy a politikai *helyett* használjuk a politikum kifejezést, amint ezt a magyarországi vitában a politikum mellett kardoskodók javasolták. Rosanvallon azt mondja és írja, hogy amennyiben *a politikai fogalma felől értett politikai valóságot* akarjuk *átfogóan* léteiben megnevezni és leírni, akkor ezt a politikum kifejezéssel tehetjük meg.

Először is – hangsúlyozza Rosanvallon – „a politikumot [...] átfogó témaként próbálom felfogni”,⁴⁴ miközben „a klasszikus politológusok elsősorban a politikai viselkedésmódokat tanulmányozzák, a működő erőket elemzik, felméri a közvéleményt, értelmezik a választási eredményeket”,⁴⁵ és más részterületeket vizsgálnak. Ha pedig a politikumot történetileg fogjuk fel – Rosanvallon ugyanis elsősorban ezt tette –, akkor azt találjuk, hogy „a politikum átfogó történetének tárgya a politikai észérvek kialakulásának és fejlődésének megértése, azaz olyan reprezentációkból álló rendszereké, amelyek megszabják azt, hogy [egy] adott korszak, egy ország vagy adott társadalmi csoportok cselekedeteiket irányítják és jövőjüket tervezik”.⁴⁶ Vagyis nem mellőzhetők azok a *gondolati formák és értelmezési módok*, amelyek részesei az adott korszaknak. Ennek érdekében – írja – „először is meg kell írni annak a történetét, ahogy [egy] adott korszak, egy ország vagy bizonyos társadalmi csoportok megpróbálnak válaszolni arra, amit többnyire homályosan *problémának* érzékelnek, másodsorban pedig fel kell vázolni [...] a valóság és reprezentációja között zajló állandó kölcsönhatás történetét”.⁴⁷ Merthogy „a politikum szférája

⁴¹ Rosanvallon (2007a): i. m. 10.

⁴² Licskó György: A politikumról – kezdőknek és haladóknak. *Múltunk*, (2008) 2. 297–298.

⁴³ Pierre Rosanvallon: A politikum fogalmi történetéhez. Ford. Lakatos Éva. In Pierre Rosanvallon: *Civil társadalom, demokrácia, politikum: történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 2007b [2003]. 173.

⁴⁴ Rosanvallon (2007a): i. m. 10.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 12.

⁴⁷ Uo.

a társadalmi jelenségek és azok reprezentációinak megjelenési helye”. Ugyanis „a helyzetek felismerése és aktivitásba fordítása fogalmak [...] körül kristályosodik ki és válik érzékelhetővé”.⁴⁸

Akár a társadalmi-politikai valóság egy adott részét nézzük, akár átfogóbban vizsgálódunk, a politikum feltárása Rosanvallon szerint azt jelenti, hogy az adott témát egyrészt a maga *konkrét totalitásában* próbáljuk megragadni, másrészt ezt a szereplők *értelmezéséhez* kapcsoljuk. Vagyis nem elégedhetünk meg valamely részterület önmagában vett vizsgálatával, hanem vizsgálni szükséges az adott dolog minden lényegesnek tartott összefüggését, továbbá rekonstruálni szükséges azt is, „hogyan alakították ki a [...] szereplők adott helyzetekről saját értelmezésüket”.⁴⁹ „Célom – mondja Rosanvallon – olyan csomópontok beazonosítása, amelyek köré új politikai és társadalmi észérvek szerveződnek, ahol az intézményi változások, irányítási technikák és a társadalmi kapcsolatok megjelenési formáival érintkezve módosulnak a társadalmi jelenségek reprezentációi.”⁵⁰ Itt utalnék arra, hogy a politikai *fogalomtörténet-írás* éppen ezt teszi: a kutatók azokat a kulcsfogalmakat vizsgálják, amelyekben egy-egy adott korszak és kultúra résztvevői elgondolják és „megcsinálják” saját valóságukat.⁵¹

Rosanvallon azt is világossá teszi, hogy ilyen módon eljárva nem fedez fel ismeretlen tartományokat, hiszen a politikum „eredetisége inkább módszerében, mint anyagában rejlik”⁵² – és természetesen szemléletében, teszem hozzá. Ennek megfelelően Rosanvallon tényanyagát interaktív és megértő módon kezeli. Interaktív módon, mert azt elemzi, „hogyan hatnak egymásra [a] politikai kultúra, az intézmények és az események, amikor többé-kevésbé szilárd alakzatot hoznak létre”.⁵³ Továbbá megértő módon, „amennyiben arra törekszik, hogy egy-egy kérdést visszaüllesszen a felmerüléskor érvényes szövetbe”.⁵⁴ Hangsúlyozza, hogy ez a tudás sem egyéni, sem társadalmi szinten nem a meglévő visszatükrözése, hanem *heurisztikus* jellegű, mert a tapasztalat változó tudása beleágyazódik a helyzet igényébe és változtatásába.

⁴⁸ Rosanvallon (2007a): i. m.

⁴⁹ Uo. 15.

⁵⁰ Uo. 12.

⁵¹ Lásd erről Szabó Márton: Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei. In Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002. 159–172; Szabó Márton: The conceptual history of politics as the history of political conceptualisations. *European Journal of Political Theory*, 8. (2009), 2. 75–84; Szabó Márton – Szűcs Gábor Zoltán: Fogalomtörténeti perspektívák. *Múltunk*, 56. (2011), 2. 4–19.

⁵² Rosanvallon (2007a): i. m. 15.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

A politikum azonban elsősorban politikai tevékenység. Ilyen értelemben azt a folyamatot jelenti, „melynek során egy emberekből álló csoport, amely önmagában csak egy »populációt alkot«, fokozatosan valódi közösséggé válik. A politikum tehát ama szabályok kidolgozásának mindig vitákkal járó folyamata során alakul ki, amely viták kimondva vagy kimondatlanul a részvétel és az elosztás lehetőségeiről szólnak, és amelyek formát adnak a politikai közösség életének.”⁵⁵ Vagyis ha „a *politikait* főnévként *politikumnak* nevezem, akkor ezen egyszerre értem a közös élet meglétének egyik lehetséges módját és a közös cselekvés egyik lehetséges formáját, amely egyértelműen különbözik a *politika* gyakorlásától” azaz a hatalom működésétől.⁵⁶

Rosanvallon változatos területek és témák vizsgálatán demonstrálja szemlélete és módszere érvényességét. Ezek közül itt egyetlen témát mutatok be röviden, ez pedig a *demokrácia* értelmezése. Bizonyos történeti előzmények után – írja Rosanvallon – a politikum „kiteljesedett formáját a demokratikus társadalmakban nyeri el, ahol az együttélés szabályai nincsenek eleve meghatározva, hagyomány által megkötve, vagy valamilyen hatóság által kötelességgé előírva”.⁵⁷ Így kerül a politikum középpontjába a demokrácia fogalma, amely Rosanvallon szerint egyszerre biztos és bizonytalan természetű. Anélkül, hogy állást foglalna a kiterjedt demokráciavita egyik vagy másik képviselője és irányzata mellett, azt hangsúlyozza, hogy a demokrácia *nyitott és változó* politikai berendezkedés. Rosanvallon pozíciójának azért van különös jelentősége, mert a demokrácia-értelmezések valamilyen vonatkozásban rendre megkísérlik rögzíteni a demokrácia alapvetőnek vélt vonásait és definiálni úgymond a lényegét. Miközben ezek a viták és értelmezések nemhogy nyugvópontra nem jutottak még, de manapság is folyamatosan zajlanak.

Rosanvallon azonban ezt nem hibának tartja, hanem a demokrácia legfontosabb vonását látja benne, ugyanis a demokrácia a kezdetektől „kétértelműségek és feszültségek” rendszere.⁵⁸ Merthogy „a demokrácia az, ahol a politikum tágas, nyílt mezőként tűnik fel, éppen a benne rejlő feszültségektől és bizonytalanságokból fakadóan. [...] E fogalomban régóta egymáshoz kötődik a jóról szőtt álom és a bizonytalan valóság.” A politikum felől vizsgált demokrácia ugyanis „egy olyan rendszert idéz fel, amely mindig ellenállt a vitathatatlan kategorizálásnak. [...] A demokráciát kísérő csalódások és árulások érzete azért is erős, mivel meghatározása tökéletlen maradt.”⁵⁹ De nem azért, mert az értelmezők korlátoztak

⁵⁵ Rosanvallon (2007b): i. m. 172.

⁵⁶ Uo. 174.

⁵⁷ Uo. 174.

⁵⁸ Uo. 174.

⁵⁹ Uo.

voltak, hanem azért, mert természetéhez tartozik a definiálások töredékessége, kiegészíthetősége.

Rosanvallon ennek az antinomikus feszültségnek négy vonását mutatja be. (1) A demokrácia alanya a nép, miközben „a nép csak saját megközelítő és folytonos reprezentációja által létezik. A nép egyszerre határozott és megfoghatatlan. Valamilyen »mi« és »ők«, aminek mindig vitatott a megjelenítése.”⁶⁰ (2) Feszültség van „a számszerűség és az értelem, a tudomány és a vélemény között”. Ez azért van, mert a modern politika egyrészt „az általános választójog intézményén keresztül létrehozta a politikai egyenlőséget, miközben egy racionális hatalom felemelkedését igényli, amelynek kérlelhetetlen objektivitásával együtt jár az elszemélytelenedés”.⁶¹ (3) Bizonytalan a társadalmi hatalom, „mivel a népszuverenitás bajosan juthat kifejezésre olyan képviseleti intézményeken keresztül, amelyek így vagy úgy, de ennek megkérdőjelezéséhez vezetnek”.⁶² (4) Feszültség van „a szabadság és a hatalom, avagy másként fogalmazva a liberalizmus és a demokrácia” között.⁶³ Másképpen fogalmazva, ez az emancipáció és a részvétel antinómiája.

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy van a történelem és jelen, van a társadalom és a demokrácia, holott demokrácia maga a politikai modernitás. Vagyis „nemcsak arról van szó, hogy a demokráciának *van története*”.⁶⁴ Sokkal inkább arról van szó, hogy „a demokrácia *maga »a« történelem*. Elválaszthatatlan ugyanis a saját magára irányuló felfedezések és kísérletezgetések, a megértés és a kidolgozás munkájától.”⁶⁵ (S ebben egyaránt részt vesz a „kis” állampolgár és a „nagy” politikus, az „okoskodó” értelmiségi és az „elmélyült” tudós. Már ha a demokráciát a politikum fogalma és nem a politika fogalma felől közelítjük meg.

Hannah Arendt „politikuma”

Hannah Arendt nem vezette be tanulmányaiba a politikum fogalmát, azonban van egy töredékben maradt munkája, amely a *Mi a politika?* címet viseli, és amelyben a politikai valóságot a politikum eddig bemutatott szemlélete alapján vizsgálja és írja le. Itt olvashatjuk a következőt: „Ha a mi időnkben politikáról akarunk beszélni, akkor azokkal az előítéletekkel kell kezdenünk, amelyekkel [...]”

⁶⁰ Rosanvallon (2007b): i. m. 175.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

a politikával szemben mindannyian viseltetünk.”⁶⁶ Három olyan előítéletet sorol fel, amelyek egyaránt jellemzik a közgondolkodást és a tudományos kutatásokat, és így alapvetően meghatározzák, hogy miként gondolkodunk a politikáról, és milyen módon cselekszünk a politikában. Ezek: a politika *uralmi viszony, erőszak, csalárdság*.⁶⁷

Az a gond ezekkel a közkeletű nézetekkel – írja –, hogy tévútra viszik a politika *egészének* szemléletét és a közéleti-politikai valóság gyakorlati alakítását. A probléma kettős, állítja. Először is: a jelzett előítéletes nézetek *tartalmilag implikálnak* olyan felfogásokat, amelyeket egyrészt nem gondolunk végig, másrészt talán már nem is vállalnánk, miközben, kimondatlanul ugyan, de ezeket is állítjuk. Másodszor pedig: ezek a téves felfogások és az ezzel járó tettek a politika helytelen *szemléletéből* fakadnak, S mert szemléleti kérdéstről van szó, nem lehet őket korrigálni a helytelen állítás pusztá tagadásával. A hibás szemlélet meghatározó vonása pedig az, hogy hangoztatói a politikát az emberekben és intézményekben lévő közös vonásokra építik, holott *a politika nem közös (common), hanem közösségi (public) valóság*, amely semmilyen módon nem értelmezhető a közös vonások keresésének és az így előálló lényeg definíciója alapján.

Az emberekre nézve mindazt valamilyen közös (*common*) valóságnak tekintetjük, ami jellemzően és általánosan emberi vonás, ezért minden emberben megtalálható, szemben azokkal a tulajdonságokkal, amelyek csak egyediek, individuálisak, azaz privát jellegűek. Az emberekben sok ilyen közös vonás van. Testi jegyeink, biológiai működésünk, továbbá cselekedeteink, gondolkodásunk és életmódunk számtalan olyan vonása, amely *közös minden emberben* vagy az emberek nagyobb csoportjában. Ilyenek a kulturális adottságaink is, amelyekbe belenövünk. Mindez szorosan összefügg ember voltunkkal, ezért a *common* világba a születésünkkel lépünk be, és a halálunkkal távozzunk belőle, *adottságaink* tehát.

Arendt szerint azonban az emberek *common* realitásában *nincs semmi politikai*. A tényleges politikai létezés és valóság ugyanis nem az emberekben van benne, mint valami általánosan közös tulajdonság, hanem *az emberek közötti térben* jön létre, ezért az egyes embereken *kívül* található, mint *viszonyainak* rendszere és ezek valamilyen állapota. Ennek megfelelően bírálja a híres görög kifejezést. „*Zoon politikon*: mintha az emberben lenne valami, ami az esszenciájához tartozik. S pontosan ez nem igaz: *az ember* a-politikus. A politika az emberek-közöttben jön létre, vagyis teljességgel az emberen kívül. Ezért aztán tulajdonképpen politikai szubsztancia nincs is.”⁶⁸ Márpedig „e köztes térben játszódik le

⁶⁶ Hannah Arendt: Mi a politika? Ford. Mesés Péter. In Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Budapest, Gond–Palatinus, 2002 [1993]. 27.

⁶⁷ Uo. 28–30.

⁶⁸ Uo. 23.

minden emberi ügy”.⁶⁹ Bármilyen nemes eszme is az „Isten egyedülvalóságának képmására teremtetett ember”,⁷⁰ ez az ember nem gondolható el politikai lényként. Ugyanis „innen nézve csak *az ember* lehetséges, *az emberek* nem lehetnek mások, mint ugyanannak a többé-kevésbé ismétlődései”.⁷¹ Így lesz a politika alapvetően vagy elvont lényeg, vagy mennyiség kérdése.

Arendt megállapítását rendkívül figyelemreméltónak kell tartanunk, ugyanis radikálisan különbözik attól a módtól, ahogyan a politikáról általában gondolkodunk és beszélünk, alapvetően a politika fogalma felől közelítve. Amikor nem egyes konkrét személy vagy helyzet leírását akarjuk megadni, hanem *általánosítani* próbálunk, akkor pontosan az Arendt által bírált módon járunk el. Összehasonlítjuk egymással a konkrét dolgokat, és megadjuk azokat a vonásokat, amelyek közősek bennük, dedukálunk, ahogy a logikában mondják – vagyis keressük bennük a legkisebb közös többszöröst vagy a legnagyobb közös osztót, ahogy pedig a matematikában mondják. Ezek lesznek aztán a politikailag konkrét dolgok általános vonásai, és ezekből deriválódik a politika lényege. A tudomány feladatának pedig azt tekintjük, hogy a politikát ilyen módon írjuk le, azaz absztrakt vonások rendszereként. S közben szinte észre sem vesszük, hogy minél általánosabb, azaz „igazabb” az empirikus fogantatású tudományunk, annál életidegenebb, annál kevésbé bír érvényességgel arra a valóságra nézve, amelyből kivontuk, és amelyre egyébként vonatkozna. Ilyen szemlélettel ugyanis nem lehet megragadni a dinamikusan változó, cselekvően formált konkrét társadalmi-politikai valóságot, legfeljebb elméleteinket, modelljeinket illusztrálni a konkrétumokkal. Természetesen van némi heurisztikus értéke ennek a szemléletnek a társadalomra nézve is, de legfeljebb az elsődleges tájékozódásra szolgál. A politika, pontosabban a politikum azonban a *viszonyainkban* létezik, ebben él és mozog, nem pedig biológiai, pszichikai és tudati közös vonásainkban. A viszonyokban nyerhet csak realitást a kritérium és a kivétel is mint a politikai által értelmezett politikai valóság, azaz a politikum.

Ennek megfelelően indítja Arendt a *Mi a politika?* című munkáját ezzel a mondattal: „A politika az emberek pluralitásának a tényén nyugszik.”⁷² Majd később: „A politika a *különbözőek* együtt és egymással-létéről szól.”⁷³ Márpedig a különböző emberek együttléte és együtt cselekvése nem lehet csak az, ami minden emberben közös, így legfeljebb gondolkodhatunk egymásról, de nem cselekedhetünk együtt. Ennek alapja azokban a viszonyokban van, ami az embereket összefűzi S egyben elválasztja. Vagyis az ember tényleges *viszonyairól* van

⁶⁹ Arendt (2002): i. m. 40.

⁷⁰ Uo. 23.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 21.

⁷³ Uo. 22.

szó, amit az érintettek valamilyen módon *együtt* alakítanak, hiszen csak azt lehet a cselekedetek közvetlen tárgyává tenni, ami *érzékelhető* módon létezik.

Annak következtében, hogy – szemben a tárgyakat és dolgokat létrehozó munkával – a politikai cselekedet határait elvileg nem lehet pontosan meghúzni és következményeit nehezen lehet kiszámítani, továbbá sem visszavonni, sem ismételni nem lehet őket, jól érzékelhető módon mulandóság, bizonytalanság és törekenység jellemzi a politikai tetteket és a politikai valóságot.⁷⁴ Mindennek a kiküszöbölése nem lehetséges lényegmegadással, aztán ebből vezetve le a realitásokat, hiszen így dogmatikussá tesszük a gondolkodásunkat, a politikai cselekvéseinket pedig a status quo őrzésére korlátozzuk. A helyzettel az az attitűd tudományosan adekvát, amely a politikum mentén gondolja végig a „politikai politika” természetét, és így próbál számot vetni közös életünk reális *lehetőségeivel*.

Összegzés

A *politika* (*politics*) fogalmát váltó politikai és *politikum* (*politicum*) felbukkanása annak köszönhető, hogy a 20. században alapvetően megváltozott az európai társadalmak közösségi szerveződése és működése. A modernitás nagy projektjét lassan elkezdte felváltani a modernitás utáni valóság, amely már nehezen volt megragadható a korábbi évszázadok leírására és értelmezésére született kifejezésekkel. 1900-ban halt meg Friedrich Nietzsche, a modernitás nagy kritikus, és ebben az évben jelentette meg Georg Jellinek az *Allgemeine Staatslehre* (*Általános államtan*) című munkáját, amelynek alaptézise így szól: „A *politika* nem más, mint alkalmazott vagy gyakorlati államtan.”⁷⁵ Ez az adott korban általános véleménynek és gyakorlatnak számított, S erre Jellinek is utalt az iménti állítás terjedelmes lábjegyzetében. Szűk három évtizeddel később viszont Carl Schmitt ennek a tételnek éppen az ellenkezőjét állította, vagyis azt, hogy az állam létezése épül a politikára, ezért ennek adekvát megnevezése már nem a politika, hanem a politikai, avagy a politikum fogalma. Érdekes, de mindkét állítás igaz. Csakhogy Jellineké visszafelé, a megelőző évszázadokra érvényes, Schmitté pedig előre felé, a 20. és a 21. századra.

A *társadalomra épülő politika* olyan radikális változás, hogy kifejezetten félre-értjük a saját valóságunkat, ha a hagyományos politika fogalmának próbálunk új

⁷⁴ Hannah Arendt: Munka, előállítás, cselekvés. Ford. Hogyinszki Éva. In Balogh László Levente – Bíró-Kaszás Éva (szerk.): *Fogódzók nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Pozsony, Kalligram, 2008 [1964]. 189–193. Arendt elméletének recepciójára lásd Balogh László Levente (2020): *Politika a posztfaktikus korban. Hannah Arendt az igazságról és a hazugságról a politikában. Politikatudományi Szemle*, 29. (2020), 2. 7–22.

⁷⁵ Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, O. Häring, 1900. 13.

jelentéseket adni, vagy megkíséreljük ennek differenciálását. A politikum fogalma új megközelítést, új szemléletet és egyben új valóságot involvál. Ezt az új politikai valóságot ma már sokan *tapasztalják* maguk körül, de nehezen tudnak szakítani a politikai valóság rögzült és hierarchikus szemléletével. Elfogadják azt a látens nyomást, ami a diadalmas természettudományok és a köznapi korlátoltság felől hat ránk, amely szerint van két külön valóság: a társadalom (a politika) objektív rendje és az ember szubjektuma. A tudomány dolga ezért semmi más, vélik, mint visszatükrözni a rajta kívüli objektív valóságot. Két példaként elemzett szerzőnk – Rosanvallon és Arendt – esetében láttuk, hogy a társadalomtudományok, jelesen a politikatudomány esetében egyáltalán nem tanácsos efféle radikális elválasztottságban gondolkodni, hiszen a politikum valósága folyamatosan formálódik közösségi (*public*) cselekedeteink, verbális megnyilatkozásaink közegeiben, amiben a társadalom minden tagja részt vesz valamilyen módon, még a hallgatásával és a tartózkodásával is.

Felhasznált irodalom

- Arendt, Hannah: Mi a politika? Ford. Mesés Péter. In Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Budapest, Gond–Palatinus, 2002 [1993]. 21–158, 201–222.
- Arendt, Hannah: Munka, előállítás, cselekvés. Ford. Hogyinszki Éva. In Balogh László Levente – Bíró-Kaszás Éva (szerk.): *Fogódzók nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Pozsony, Kalligram, 2008 [1964]. 171–193.
- Balogh László Levente: Politika a posztfaktikus korban. Hannah Arendt az igazságról és a hazugságról a politikában. *Politikatudományi Szemle*, 29. (2020), 2. 7–22. Online: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.7>
- Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág, 1999.
- Bence György: A politikum sajátossága. In Bence György: *Politikai-filozófiai tanulmányok 1990–2006*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 13–25.
- Bihari Mihály: *Politológia*. Budapest, Nemzedékek Tudása, 2011. Online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_519_40137/adatok.html
- Bíró András: Politika – Politikum. *Élet és Irodalom*, 55. (2016), 19. Online: www.es.hu/cikk/2016-05-13/biro-andras/politika-8211-politikum.html
- Cs. Kiss Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 241–286.
- Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004a. 19–143.
- Cs. Kiss Lajos: Carl Schmitt magyarul – a fordítás kérdőjelei. In Cs. Kiss Lajos: *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004b. 417–419.
- Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 9. (2017), 2. 4–48. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/1742>
- Cs. Kiss Lajos: Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok a 75 éves Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – PTI – L'Harmattan, 2019. 49–71.
- Dinnyei Béla: Közelítések a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. (2007), 1. 17–30.
- Eszes Boldizsár: A definíció. *Szabad Válogatások*, (2007), 4. Online: www.szv.hu/cikkek/a-definicio
- Gombár Csaba: *Politika – címszavakban. Elemi politikai fogalmak értelmezése*. Budapest, ELTE ÁJK, 1983.
- Gombár Csaba: Mi a politika? In Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Második kiadás. Budapest, Osiris, 2004. 7–16.
- Granasztói György: Mi történt itt? A politikum újraalkotása. *Magyar Szemle. Új folyam*, 19. (2010), 9–10. Online: www.magyszemle.hu/cikk/mi_tortent_itt_a_politikum_ujraalkotasa
- Haskó Katalin – Hülvely István: *Bevezetés a politikatudományba*. Budapest, Villányi Úti Konferenciaközpont, 1996.
- Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok a 75 éves Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – PTI / L'Harmattan, 2019.
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, O. Häring, 1900.
- Kende Péter: Jegyzet Carl Schmitt egy francia követőjéről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 223–226.

- Kiss Lajos András: *Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. Budapest, L'Harmattan, 2015.
- Lánczi András: Carl Schmitt és a liberalizmus. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 390–401.
- Lánczi András: A politika alapfogalmai. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula, 2005. 14–29.
- Licskó György: A politikumról – kezdőknek és haladóknak. *Múltunk*, (2008), 2. 296–302. Online: www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szemle08-2.pdf
- Lilla, Mark: *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában*. Ford. Zsélyi Ferenc. Budapest, Európa, 2005 [2001].
- Lukács György: *Az ész trónfosztása. Az irracionista filozófia kritikája*. Budapest, Akadémiai, 1954.
- Pogonyi Szabolcs – Bodnár M. István – Borbély Gábor (szerk.): *A politikum filozófiája. Bence György- emlékkönyv*. Budapest, Gondolat, 2010.
- Rosanvallon, Pierre: A politikum történetének művelése. Beszélgetés Pierre Rosanvallonnal. Ford. Lakatos Éva. In Pierre Rosanvallon: *Civil társadalom, demokrácia, politikum: történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 2007a [1995]. 7–30.
- Rosanvallon, Pierre: A politikum fogalmi történetéhez. Ford. Lakatos Éva. In Pierre Rosanvallon: *Civil társadalom, demokrácia, politikum: történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 2007b [2003]. 169–196.
- Schmitt, Carl: A politikai fogalma. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002 [1963]. 5–102.
- Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Budapest, ELTE ÁJK, 1992 [1922].
- Strauss, Leo: Anmerkungen zu Carl Schmitts' Der Begriff des Politischen. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 67. (1932), 6. 732–749.
- Szabó Márton: Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei. In Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002. 159–172.
- Szabó Márton: A politikai fogalmának mélyítése: Carl Schmitt partizánelméletéről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 181–196.
- Szabó, Márton: Politics versus the Political: Interpreting 'das Politisch' in Carl Schmitt. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 7. (2006), 12. 27–42. Online: <https://doi.org/10.1080/1600910X.2006.9672920>
- Szabó, Márton: The conceptual history of politics as the history of political conceptualisations. *European Journal of Political Theory*, 8. (2009), 2. 75–84. Online: <https://doi.org/10.1177/1474885108100857>
- Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris, 2016.
- Szabó Márton – Szűcs Gábor Zoltán: Fogalomtörténeti perspektívák. *Múltunk*, 56. (2011), 2. 4–19. Online: www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szabomszucs2011-2.pdf